

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗГОРТАННЯ СУФРАЖИСТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Петреченко С.А.,

*доцент кафедри адміністративної діяльності Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,*

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-7329-0219

e-mail: svet-petre@meta.ua

Петреченко С. А. Зародження та розгортання суфражистського руху в Українських губерніях Російської Імперії.

Стаття присвячена дослідженню зародження та динаміки процесу становлення виборчого рівноправ'я в українських губерніях Російської імперії. Розглянуто правове становище жінки та розкрито особливості перебігу суфражистського руху на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Досліджуються розвиток та зміни у правовому статусі жінок, що не були результатом продуманих кроків, а носили характер поступок самодержавства, здобутих під тиском соціальних та національних визвольних рухів. У праці представлена проблема надання політичних прав жінкам. Зародившись в Англії, суфражизм також знайшов свій відбиток і на територіях українських губерній Російської імперії, що ознаменувався істотними змінами, втіленими насамперед у розвитку боротьби за рух у наданні рівних політичних прав.

Для реалізації конкретних заходів із формально-юридичного та правозастосовного забезпечення рівноправ'я жінок і чоловіків слід всебічно дослідити історичний досвід. Це дає змогу виокремити умови та причини формування руху за жіноче рівноправ'я. Безумовно важливо звертатися до історичного досвіду ХІХ – початку ХХ ст., де формувалася чітка тенденція до демократизації та лібералізації суспільно-політичного життя. На українських землях у складі Російської імперії вона проявила також національно-визвольне значення. Безпосередньою її складовою став жіночий рух. Відтак, дослідження правового статусу жінок на українських землях у складі Російської імперії має беззаперечну наукову та практичну актуальність.

Крім того, зміни у становищі жінки в Україні імовірні за умови ведення послідовної гендерної політики, зокрема в аспекті виборчого права. Тому доцільним є вивчення зародження руху, що передував теперішнім змінам. Підґрунтям таких стратегій є відродження демократичних традицій історично високого суспільного статусу української жінки, насамперед, підтримка прагнень жінки розкрити нові горизонти, досягати омріяних вершин та врешті заявити про свій повноцінний та паритетний статус членкині громадянського суспільства.

Ключові слова: суфражистки, виборче право, виборче рівноправ'я, суфражистки Наддніпрянщини, статус жінки, рівноправність.

Petrenchenko S. A. The origin and development of the suffragist moment in Ukrainian provinces of the Russian Empire.

The article is devoted to the study of the origin and dynamics of the process of electoral equality in the Ukrainian provinces of the Russian Empire. The legal status of women is considered and the peculiarities of the course of the suffrage movement in the Ukrainian lands, which were part of the Russian Empire, are revealed. The development and changes in the legal status of women, which were not the result of well-thought-out steps, but were in the nature of concessions of the autocracy, obtained under the pressure of social and national liberation movements, are studied. The paper presents the problem of granting political rights to women. The purpose of the article is to characterize the peculiarities of the beginning of the suffrage

movement and its course in terms of granting women suffrage in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the early twentieth century.

Originating in England, suffrage also found its imprint in the Ukrainian provinces of the Russian Empire, which was marked by significant changes, embodied primarily in the development of the struggle for movement in the provision of equal political rights. In order to implement specific measures for the formal and legal and law enforcement equality of women and men, historical experience should be thoroughly researched. This makes it possible to identify the conditions and reasons for the formation of the women's equality movement. It is certainly important to refer to the historical experience of the XIX - early XX centuries, where a clear trend towards democratization and liberalization of socio-political life. In the Ukrainian lands as part of the Russian Empire, it also showed national liberation significance. The women's movement became its direct component. Thus, the study of the legal status of women in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire has undeniable scientific and practical relevance.

In addition, changes in the situation of women in Ukraine are likely provided that a consistent gender policy is pursued, in particular in terms of suffrage. Therefore, it is advisable to study the origins of the movement that preceded the current changes. The basis of such strategies is the revival of democratic traditions of historically high social status of Ukrainian women, first of all, support of women's aspirations to open new horizons, reach dream heights and finally declare their full and equal status as a member of civil society.

Key words: suffragettes, suffrage, suffrage, suffragettes of the Dnieper region, status of women, equality.

Постановка проблеми. Початок XIX - XX ст. знаменувався як для британок, так і для мешканок Російської імперії важливими змінами, реалізованими насамперед у наданні їм політичних прав. Під час боротьби за надання жінкам їх виборчих прав, перед ними поступово постали нові можливості для самоствердження у найрізноманітніших сферах побутування – освіті, політиці, на ринку праці. Здебільшого це сталося завдяки наполегливій діяльності активістів феміністичного руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням жіночого руху у XVIII - початку XX ст. у Російській імперії займалися Рабій-Карпінська С. [6], Н. Миронець [4], О. Кондратюк [1] та інші. Водночас, побутує чимала кількість наукових надбань із описом наділення жінок Великої Британії виборчими правами у порівнянні з Російською імперією, однак бракує чіткого виокремлення саме зародження даного руху, і безумовно, на українських землях. Надбання Т.Г. Шевченка також містять власні роздуми щодо того, яким чином потерпала жінка під час правління Російської імперії.

Формулювання цілей статті. Мета статті – охарактеризувати особливості початку суфражистського руху та його перебіг в аспекті надання жінкам українських губерній Російської імперії виборчих прав на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. У 1781 р. територію Української держави (Гетьманщину) було поділено на Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва. У Харківське намісництво була перетворена Слобідсько-Українська губернія. Катеринославське намісництво об'єднувало південні регіони України. [1] Імператор Павло I скасував у 1796 р. намісництва та знову відновив в Україні губернії: Малоросійську із центром у Чернігові; Київську, Подільську, Харківську та Новоросійську. Остання була у 1802 р. поділена на Миколаївську, Катеринославську та Таврійську губернії. Даний адміністративно-територіальний поділ із малими змінами існував в Україні до 1917 р., доки Російська імперія не припинила своє існування. Саме у 1917 р. відбулася українська революція, де у всіх регіонах розвивався український національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура. Зазначені процеси не могли не відобразитися на формуванні державного і правового статусу українців на українських землях під владою Російської імперії.

Суфражизм – це жіночий рух за надання жінкам однакових з чоловіками виборчих прав, що виник у другій половині XIX ст. в Англії [2]. Пізніше був поширений у Сполучених Штатах Америки. Ліберальний фемінізм мав на меті закріпити та законодавчо забезпечити рівність статей, втім, недостатньо уваги приділяв природженим відмінностям між чоловіками та жінками, нехтуючи при цьому структурним дисбалансом влади між статями та системною природою дискримінації.

Ще у першій половині позаминулого століття формувались постулати суфражистського руху, що повпливали на становлення політико-правової думки щодо рівноправ'я жінок в аспекті магістрального руху людства до рівності та забезпечення прав громадян. Як влучно зазначав К.Б. Левченко: «Саме у ці часи розгорталися два різні, однак однаковою мірою істотні і для суспільства, і для жіночих доль

процеси – широке розповсюдження жіночої праці та послідовне встановлення контролю за народжуваністю» [3]. Однак зауважують, що це не усі фактори становлення та активізації руху за політичні права жінок. Це слідувало із однієї із чільних суспільних тактик в історії людства – до подолання соціальних перепон та запровадження формально-юридичної рівноправності громадян. Варто вказати, що становлення суфражистського руху зумовило опрацювання ліберальної течії, насамперед, в англійській філософській та філософсько-правовій думці другої половини XIX ст., такого поняття як «жіноче питання». Вагоме значення стосовно даної генези належить творчому напацюванню Дж.- С. Мілля. Він не зосереджувався на ствердженні нагальності рівноправ'я чоловіків та жінок, втім серед тодішніх лібералів приділив даному питанню чималу кількість уваги.

Він звертав увагу на необхідність надання жінці у суспільстві рівних конкурентних можливостей нарівні із чоловіком. Мілля заперечував також поширені на той час предикати щодо розумової неповноцінності жінок. У другій половині XIX – на початку XX ст. на українських землях у складі Російської імперії ліберальна ідеологія теж отримала широке розповсюдження. Варто відзначити наукове надбання С. Десницького, уродженця Ніжина Чернігівської губернії, котрий не вважав панівне становище чоловіка у тодішньому суспільстві об'єктивно зумовленим, ба більше як природним правом. Вчений доводив необхідність рівноправ'я чоловіків і жінок, стверджуючи суспільну потребу в емансипації жінки [4]. Вартою уваги є характеристика ліберального погляду на правове становище жінки у тодішньому суспільстві, наведена у дисертаційному дослідженні Н.О. Бондаренко: «В Україні представники ліберального напрямку розглядали емансипацію жінки як процес становлення особистості і її самореалізацію. Виключно важливе значення в цьому процесі відводилось розвитку духовної культури і освіти серед жінок. Своєю теоретичною і практичною діяльністю цю ідею підтримав український історик і громадський діяч М. Драгоманов. Він вважав, що при вирішенні жіночого питання не потрібно створювати окремі жіночі організації, бо жіноча справа не існує відокремлено від загальнолюдської і культурної справи» [5].

Безсумнівною засадою формування жіночого руху за виборчі права є ідея гендерної рівності. Беззаперечним підґрунтям українок у боротьбі за гендерну рівність стали позиції та надбання видатного Тараса Шевченка, котрого тривожило важке життя українського жіноцтва, тому він ставив на перший план проблему української жінки, а саме, кріпачки, рахуючи її найважливішою серед загального поневолення українського народу. Мислитель серед загальних кличів про визволення українського народу сміливо висловив вимогу рівних прав жінки. [6]

Для Тараса Шевченка безсумнівим є факт, що жахливе становище жінки, її дискримінація не має під собою природних підстав, а є винятково наслідком існуючих нелюдських порядків тодішньої Російської імперії. Від таких порядків потерпала жінка та вся Україна. Тому непохитним у всій його творчості є порівняння України з матір'ю, ототожнення важкої долі України з жіночою долею, гіркий докір чоловікам за втрачену свободу. Відтак, визволення від національного і соціального поневолення неодмінно сприяло б поліпшенню становища жінки.

Однак ключову роль у розвитку ідеї гендерної рівності в українській правовій думці відіграв Михайло Драгоманов, котрий не лише збагатив український національний рух прогресивними ідеями тодішнього часу, [11] а й рішуче пропагандував гендерну рівність як повну та безумовну рівність людей у їхніх політичних, громадянських, економічних та інших правах, без огляду на статеву приналежність. Для мислителя гендерна рівність, як рівність громадянських, політичних, соціальних, економічних та інших прав людей, є ключовою умовою політичної свободи та прогресу. Саме в «Програмі» до «Громади» 1880 р. вперше в українській правовій думці була закріплена вимога рівного права для кожної людини, «як чоловіків і парубків, так і жінок і дівчат», як необхідна умова усіх прогресивних політичних, соціальних та економічних змін у суспільстві, зокрема і виборчих прав.

У жіночому русі Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX століття пріоритетною визначається боротьба за політичні та громадянські права, та досягнення дійсної можливості участі жінок у суспільному житті та зміна їхнього політичного статусу. 1905 рік у боротьбі за політичні права став знаменним. Рескрипт Миколи II від 18 лютого, його Наказ від 6 серпня 1905 року про затвердження нової Державної Думи та Маніфесту від 17 жовтня про права і свободи громадян зародили у жінок надію, що держава потребує їхньої енергії, їхніх здібностей та ініціатив [7]. Відтоді прихильниць боротьби за рівноправність почали називати «рівноправками». Одночасно з наявними жіночими організаціями до політичного життя з лютого 1905 увійшла нова організація - Всеросійський союз рівноправності жінок (СРЖ), ключовою метою якої стала боротьба за політичну рівноправність жі-

нок, відтак дослідники виділяють її першою жіночою політичною організацією. На території України функціонувало декілька відділень такого союзу: Катеринославське (наразі м. Дніпро), Київське, Харківське, Херсонське, Олександрівське (наразі м. Запоріжжя), Одеське та два Полтавських. «Рівноправки» (прихильниці рівноправ'я у Російській імперії) із весни до осені 1905 року почали масово подавати колективні заяви, звернення до з'їздів земських діячів із запитом щодо рівноправності.

СРЖ розділяв думку міжнародного феміністичного руху, що розглядав виборчі права жінок як найвпливовіший шлях боротьби за інтереси жінок та згідно із положенням Співтовариства Рівноправності Жінок, варто розглядати її як першу політичну організацію жінок. Її програма закріплювала умови демократичних свобод, скликання установчих зборів на основі загального, рівного виборчого права без різниці статі, національності та віросповідання. Вимога рівноправ'я жінок та чоловіків торкалася усіх сфер життя та усіх прошарків суспільства. Союз вважав необхідним запровадити рівність селянок у майбутніх аграрних реформах, охорону праці робітниць, соціальне страхування нарівні із чоловіками, доступ жінок до громадської та службової діяльності, спільне навчання обох статей.

Спілка Рівноправності Жінок у боротьбі за політичні права керувалась двома ключовими напрямками: вплив на представницькі органи влади та громадські рухи; участь у страйковій революційній діяльності політичних партій лівого напрямку, допомога політичним в'язням. Відділення Спілки, котрі були повністю автономними були сформовані у 69 містах Російської імперії [8], дев'ять з яких працювало на терені України: Катеринославське, Київське, Харківське, Херсонське, Олександрівське (Катеринославської губ.), Одеське, два Полтавських та Борківське (Полтавської губ.). У 1905 році відбулось три їхніх з'їзди.

Виділяючи Харківське та Одеське відділення Спілки Рівноправності Жінок, то перше було сформовано ще у травні 1904 року загальними зборами у присутності 25 учасниць, передувала заснуванню відділу робота численної групи жінок Харківської губернії, та учасниць «Харківського товариства взаємодопомоги працюючих жінок». Одеське ж відділення Спілки Рівноправності Жінок розгорнуло свою діяльність влітку 1905 року. Попередньо у місті було утворено гурток сприяння політичній рівноправності жінок, що пропагандував ідеї рівноправ'я, залучав охочих до лекцій та займався працевлаштуванням жінок.

СРЖ висувала на своїх з'їздах вимоги загального виборчого права, що повинне полягати у прямому голосуванні без диференціації за статтю та національністю; проведення ідеї рівноправності у міських та земських установах були підтримані Київським та Одеським відділеннями Спілки Рівноправності Жінок. У другій половині 1905 року почали масово подаватися колективні жіночі заяви, звернення до з'їздів земських діячів з вимогою рівноправності. Саме тоді були закладені постулати пропагандистської діяльності жіночого руху, а саме, утворення та поширення літератури щодо загального виборчого права, читання лекцій серед жінок; агітаційна робота на підприємствах та у товариствах, серед різних верств населення.

До Спілки Рівноправності Жінок були залучені представниці різних політичних партій, враховуючи це, СРЖ вважала активну нагальною та потрібною у загальному визвольному русі та безпосередньо у боротьбі за виборче право жінок. Найбільше ідею рівноправності жінок відстоювали ліберально-демократичні жіночі організації, котрих підтримували жінки інтелігентних професій, робітниці та селянки. Полтавська спілка рівноправності жінок навіть мала філію жінок-селянок, що формувала та поширювала листи-заяви до товаришів-селян, де, обґрунтовуючи жіночу рівноправність, висувала такі умови:

- виборче право для жінок;
- дівчатам науку в школах рівну з чоловіками;
- хліборобкам рівні із чоловіками наділи.

Питанням рівності жінок селяни не хетували, з огляду на ключові рішення про надання рівності жінкам у володінні землею, винесених селянськими сходами у Харківській та Полтавській губерніях. Осінь 1905 року увійшла в історію завдяки спільним виступам жінок різних соціальних верств із закликом та вимогою виборчого права [9]. Восени 1905 року до Рад Київського, Харківського, Одеського університетів освіти звернувся Полтавський відділ Спілки Рівноправності Жінок із вимогою рівного права в аспекті виборів для чоловіків та жінок. Відтак, 1905 рік знаменувався як період інтеграції жіночого суфражистського руху, пошуку союзників серед різних верств населення та політичних угруповань, активної пропаганди ідеї рівноправності. 1906 рік вніс суттєві зміни в зміст і тактику ліберальних жіночих організацій, які були обумовлені новою політичною ситуацією в країні: за-

снуванні органу представницької влади - Державної Думи; відміною попередньої цензури; дозволом створення громадських союзів, мітингів та зібрань; визнанням багатопартійної системи.

Начебто, демократична перебудова політичної системи повинн була розширити границі політичної участі та залучити до цього процесу широкі верстви жінок, втім цього не сталося. Політичні свободи були надані лише чоловікам, а жінок знову залишили поза законом. Відповідно до цього, петицію, що подали до I Державної Думи, підписало 5 тисяч жінок. [10] Попри те, що жінок-депутатів не було у складі Думи, вони діяли через чоловіків та направляли прохання, публікували та поширювали виступи депутатів на захист жіночого рівноправ'я. 20 квітня 1906 року на зібранні перед від'їздом до Думи званого посла від Чернігівщини Іллі Шраги жінки виступили із закликом про рівноправність жінок та вказали депутату на вимогу захищати жіночі інтереси в Думі.

Все ж, на I Всеросійському з'їзді СРЖ (7-10 травня 1905 р.) дезидератами неросійських делегаток на голосування було поставлено та прийнято більшістю голосів постанову про «визнання права різних національностей, що входять в склад Російської імперії, на політичну автономію та національне самовизначення». [11] Другий з'їзд СРЖ (8-12 жовтня 1905 р.) зібрав українок разом із іншими неросійськими делегатками, де після обговорення з'їзд визнав, що «визволення жінки тісно пов'язане із досягненням автономії усього рідного краю та звільнення його від гніту русифікації».

На третьому з'їзді СРЖ представниця з Києва, пані Зеленська, вимагала, аби окремі відділи організації мали не лише повну автономію, а й право поділу на менші відділення за мовною ознакою. Також з'їзд прийняв статут, що надавав автономію відділенням та визнавав національну культуру народів імперії. Після придушення революції 1905-1907 рр. та прийняття нового закону про вибори, котрий істотно обмежив виборчі права громадян, розпочався наступ на громадянські свободи, у суспільній свідомості повстали консервативні погляди на соціальний статус жінок. [12] У таких умовах діяльність Спілок Рівноправності Жінок була обмежена владою та врешті самоликвідація більшості відділень була тісно пов'язана зі зміною політичної ситуації в країні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як наслідок, відбувся спад руху суфражисток, де в зазначених умовах успіх жінок прямо залежав від розвитку демократії в імперії. Тому, питання правового становища жінок на українських землях у складі Російської імперії є різностороннім, що було міцно пов'язано із загальноісторичними та загальносоціальними процесами. Протягом століть жінка уособлювалась як неповноцінна та нерівноправна із чоловіком особистість, котра мусила виборювати власні права. Ведучи відлік від 1902 року, жінкам знадобиться ще 6 років, аби організувати Перший Всеросійський жіночий з'їзд, що буде підсумком усіх попередніх надбань та зароджень правових думок. правонаступницею ж СРЖ стала Всеросійська Ліга Рівноправності Жінок.

Політична система Російської імперії до початку ХХ ст. не передбачала наявності загальнодержавного представницького органу, тому перш ніж домагатися права голосу для тієї чи іншої частини населення, необхідно було створити такий орган. Тому жіночий рух у Російській імперії у даний період орієнтувався власне на розширення прав в освітній, сімейній сферах, а також на ринок праці, досягнувши у цьому аспекті значних результатів. Методи діяльності російських феміністок брали початок з подачі до державних органів петицій, застосування публічних закликів, розповсюдження агітаційних листівок та брошур, організацій мітингів. Втім, після придушення революції (1905-1907 рр.), внаслідок чого відбувся спад жіночого руху, історичною подією 1908 року став Перший Всеросійський жіночий з'їзд, що зумовлює наступні дослідження зі спрямуванням на розгляд участі жінок Наддніпрянщини у цьому з'їзді та подальшому розвитку суфражистського руху в українських губерніях Російської імперії.

Все ж, становище українок погіршувалось через нав'язані, невластиві їм стереотипи та погляди ще за часів Російської імперії, якраз з боку останньої. Відмінність між поглядами Російської імперії та суфражистським рухом українок полягала у тому, що ставлення до українських жінок зберігається і у сучасній державі – Україні, як до рівноправної особи, із власними поглядами та власною позицією у суспільстві, що має місце на існування. Свобода у поглядах, свобода у русі за власні права, попри нав'язану ідеологію – ось характерні риси, що супроводжують українок ще з минулих століть до сьогодення. Ще в історичні часи українки мали таку свободу, що дозволяла їм підкорювати вершини, котрої у представниць сучасної федерації донині немає. Власне, принципи права майбутнього ЄС простежуються у даному визвольному русі українок, русі за відстоювання власних політичних прав.

Список використаних джерел:

1. Кондратюк О. В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/02_2014/14kovuri.pdf
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел : Ірпінь : Перун, 2004. 1426 с.
3. Левченко К. Б. Права жінок : зміст, стан та перспективи розвитку. URL: <http://zakoni.com.ua/node/645>
4. Миронець Н. Жінки Української Центральної Ради / *Слово і час*. 1996.
5. Бондаренко Н. О. Розвиток прав жінок в УРСР : національний та міжнародний аспекти (1917–1991) : автореферат: спец. 12.001. 2004. С.21.
6. Рабій-Карпінська С. Призначення жінки в творах Шевченка / *Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя патрона НТШ*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Naukove_tovarystvo_imeni_Shevchenka/Zapysky_Tom_176_Taras_Shevchenko_Zbirnyk_dopovidei_Sv-tovoho_Konhresu_Ukrainskoi_Vilnoi_Nauky/
7. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. *Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст.* URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Smoliar_Liudmyla/Mynule_zarady_maibutnoho_Zhinochy_rukh_Naddnyprianskoi_Ukrainy_II_pol_XIX_-_poch_XX_st_Storinky_ist.pdf
8. Аніщук Н. В. Правове становище українських жінок в історичному минулому / *Право України*, 2012. № 3. йС. 155–158.
9. Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2000/7/articles/2.pdf>
10. Богачевська-Хомяк М., Веселова О. М. Жіночий рух в Україні. *Енциклопедія історії України : Т. 3*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhinochy_rukh_v_Ukraini
11. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/STAN_WOOMEN_2000.html
12. Богачавська-Хомяк М. Білим по білому: *Жінки в громадському житті України, 1884 - 1939*. URL : <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>